ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σημείωμα του διευθυντή σειράς 11

Εισαγωγή 15

Κεφάλαιο πρώτο
ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΜΟΝΤΕΛΑ ΓΙΑ ΤΗ ΣΧΟΛΗ 31

Α. Κλασική σκέψη 32
1. Karl Marx 32
2. Paul Lafargue 41
3. Emile Durkheim 44
4. Max Weber 48
5. Sigmund Freud 53
6. George Simmel 55
7. Thorstein Veblen και η θεωρία της αργόσχολης τάξης 63

Β. Σύγχρονη σκέψη 71
1. Παιχνίδι και «Ελεύθερος χρόνος» 71
2. Η σύγχρονη συναινετική-λειτουργιστική αναζήτηση του ελεύθερου χρόνου 84
3. Κριτική κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου 92
4. Η συνεισφορά του Norbert Elias στην κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου 107
5. Η συνεισφορά του Chris Rojek στην κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου 111
6. Μεταδομισμός 118
7. Ο Pierre Bourdieu και η καλαισθητική κρίση 124

Κεφάλαιο δεύτερο

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΧΡΟΝΟΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ 133

Α. Το «μαστίγιο» 134
Β. Το «καρότο» 138

Κεφάλαιο τρίτο

Η ΠΡΟΤΑΣΗ ΜΑΣ 143

Α. Σκιαγράφηση της μεθόδου 144
Β. Υπόθεση εργασίας 150
1. Η πρώτη υπόθεση εργασίας 162
2. Η δεύτερη υπόθεση εργασίας 176
3. Η τρίτη υπόθεση εργασίας 195
   α. *Fashion mainstream* 200
   β. *Dance clubs* 200
   γ. *Freestyle bars* 201
   δ. *Alternative* 202
   ε. *Live clubs* 203
   στ. *Swingin' bars* 203

Κεφάλαιο τέταρτο

Η ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ 211

Α. Προηγούμενες ερευνητικές προσπάθειες 212
1. ΕΚΚΕ, *Νέοι: διάθεση χρόνου– διαπροσωπικές σχέσεις*, β' έκδοση, τόμοι Α-Β, Αθήνα 1999 212
2. ΕΚΚΕ – Θεσσαλονίκη 1996 218
3. Α. Γκότοβος, *Νεολαία και κοινωνική μεταβολή*, εκδ. Gutenberg, Παιδαγωγική Σειρά, Αθήνα 1996 224
4. Α. Αστρινάκης & Μ.-Γ. Λ. Στυλιανούδη (επιμ.), *Χέβυ μέταλ, Ροκαμπίλι και Φανατικοί Οπαδοί*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996 226

5. ΓΓΝΓ – Ινστιτούτο V- PRC, *Οι νέοι του καιρού μας*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2000 230
6. Δ. Ζερβός, *Για ζωντανές γειτονιές*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998 234
7. Α. Μαγγανάς & Γ. Λάζος, *Κοινωνικές αξίες των παραβατικών και των μη παραβατικών*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1997 235
8. Το Βήμα 7/11/1999, σ. Α4/Α6, Τα «οργισμένα νιάτα του 2000» 237
9. ΔΠΘ, Τμήμα Νομικής, Εργαστήριο Εγκληματολογικών Επιστημών 239
10. Αικ. Νεστορίδου, Ε. Κτενά, Α. Νικολάου-Παπαναγιώτου, Α. Κονδύλη, Γ. Τσαρκαλή, «Πώς καλύπτουν οι νέοι τον ελεύθερό τους χρόνο», Περιλήψεις 22ου Ετήσιου Πανελλήνιου Ιατρικού Συνεδρίου (Αθήνα 7-11/ 5/1996) Αριθμ. 316 243
11. Έρευνα της *Ελευθεροτυπίας* 243
12. Άλλες έρευνες (*Το Βήμα* 17/6/2001, σσ. 44-5) 244
13. Έρευνες του ΕΚΤΕΠΝ-ΕΠΙΨΥ 247
    I. *Ποιοτική έρευνα για τη νυχτερινή διασκέδαση των νέων και τη χρήση ναρκωτικών* 248
    II. *Β' χρονική περίοδος έρευνας (1999)* 256
    III. *Έρευνες του ΕΠΙΨΥ σε μαθητικό πληθυσμό, στο πλαίσιο παγκόσμιας έρευνας για την υγεία στον μαθητικό πληθυσμό* 261

Β. Η δική μας ερευνητική συνεισφορά 269
1. Η έρευνα για την υπόθεση εργασίας 1 269
    i. *Δευτερογενής ανάλυση της έρευνας οικογενειακών προϋπολογισμών 1993/1994 (ΕΣΥΕ, Αθήνα 1999)* 269
    ii. *Δευτερογενής ανάλυση της Στατιστικής της Δικαιοσύνης* 298
2. Η έρευνα για την υπόθεση εργασίας 2 321
    I. *Έρευνα στον αστικό χώρο της Μυτιλήνης* 321
3. Η έρευνα για την υπόθεση εργασίας 3 359

i. *Ανάλυση περιεχομένου τοπικού Τύπου* 363
ii. *Στάσεις-αναπαραστάσεις κοινού για τον ελεύθερο χρόνο των νέων: Έρευνα με ερωτηματολόγιο* 370
α. *Γενικά στοιχεία της έρευνας - διατύπωση ερωτηματολογίου - εκπόνηση έρευνας* 370
β. *Περιγραφή της διαδικασίας στατιστικής ανάλυσης* 373
γ. *Η έρευνα στους φοιτητές* 380
1. *Επιλογή του δείγματος* 380
2. *Περιγραφική παρουσίαση αποτελεσμάτων* 380
3. *Διμεταβλητές αναλύσεις* 383
4. *Πίνακες* 391
δ. *Η έρευνα στον πληθυσμό* 406
1. *Επιλογή του δείγματος* 406
2. *Περιγραφική παρουσίαση αποτελεσμάτων* 407
3. *Διμεταβλητές αναλύσεις* 409
4. *Πίνακες* 428
iii. *Συμπερασματικά* 462

Κεφάλαιο πέμπτο
ΓΙΑ ΤΟ ΕΓΚΛΗΜΑ ΚΑΙ ΤΟΝ ΕΛΕΥΘΕΡΟ ΧΡΟΝΟ 467

Α. Σχεδιάζοντας την έρευνα 468
1. Επίσημες στατιστικές για την εγκληματικότητα και τον ελεύθερο χρόνο 476
2. Κοινωνική ιστορία μέσω έρευνας τεκμηρίων 478
3. Παρατήρηση 478
4. Συνέντευξη 481
5. Ανάλυση περιεχομένου 484
Β. Θεωρητικά και ερευνητικά στοιχεία μιας κριτικής σύνδεσης 486

Επίμετρο – Η κριτική ως πρόταση 527

Βιβλιογραφία 531

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ύστερα από δέκα συναπτά χρόνια διδασκαλίας του μαθήματος «Κοινωνιολογία του Ελεύθερου Χρόνου», δημοσιευμένης έρευνας και ευρύτερης επικοινωνίας με συναδέλφους οι οποίοι θεραπεύουν συγγενικά γνωστικά αντικείμενα, το συγκεκριμένο σύγγραμμα έρχεται ως ολοκλήρωση του πρώτου αυτού σταδίου ενασχόλησης και διόρθωσης όλων των κενών που είχαν καταγραφεί σε προηγούμενες εκδόσεις μας. Ο ελεύθερος χρόνος ως «ελεύθερος» ή σχόλη είναι ένας μύθος που ακόμα καλά κρατεί, τόσο σε συλλογικές αναπαραστάσεις όσο και στην κυρίαρχη επιστημονική γνώση. Όπως αναλυτικά αναφέρουμε στο κεφάλαιο «Σκιαγράφηση της μεθόδου», θεωρητικές προσεγγίσεις ως προς τη σχόλη επιχειρούν να καταδείξουν την αυτονομία της αισθητικής ερμηνείας σε σχέση με το κοινωνικό. Με αυτό τον τρόπο, και χωρίς να αποκλείεται η σχετικότητα της κοινωνικής ερμηνείας, αναδεικνύεται ένα πεδίο στο οποίο μπορεί να υπάρχει η αιώνια αλήθεια. Η οπτική αυτή καταλήγει στην αποδοχή ενός διαχωρισμού της παντοτινής γνώσης ως πραγματικού κόσμου και των δοξασιών ως φαινομενικού κόσμου. Αυτή η οπτική με τη σειρά της θα μας οδηγούσε στην αποδοχή της θέσης υπέρ του αιώνιου ανθρώπου που είναι πάντοτε ίδιος με τον εαυτό του, απόλυτα και λει-

τουργικά ενωμένος με την ολότητα ως αναπόσπαστο και καθολικό κομμάτι της. Η αισθητική ερμηνεία, όμως, όχι μόνο δεν είναι αυτόνομη και αιώνια, αλλά μεταφέρει κοινό περιεχόμενο με την κοινωνική ερμηνεία, που εκπορεύεται από τη σύγκρουση λόγω πολλαπλότητας. Η σύγκρουση είναι ο ποταμός που ποτέ δεν είναι ο ίδιος.

Ο σύγχρονος επιστημονικός λόγος περί ελεύθερου χρόνου, ωστόσο, όταν δεν υποστηρίζει απροκάλυπτα την ύπαρξη μιας αιώνιας γνώσης πέρα από καθετί κοινωνικό, αντιπροσωπεύει μια υπερβολικά ανθρωπόμορφη αντίληψη του κόσμου. Στην ουσία, τόσο η αιώνια και υπερ-κοινωνική γνώση, που στη σύγχρονη κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου αντιπροσωπεύεται με την έννοια του παιχνιδιού, όσο και ο ανθρωπισμός συνιστούν ένα είδος αιώνιας επιστροφής, μια μοναδικότητα βασισμένη στο μη κοσμολογικό περιεχόμενο της ιδέας αυτής. Κι αν αυτό είναι εύκολα διαγνώσιμο για το παίγνιο, τι γίνεται όταν η κυρίαρχη ανάλυση είναι ο άνθρωπος στην κοινωνία του ελεύθερου χρόνου; Ο άνθρωπος αυτός ως επιστημονικό αντικείμενο αρθρώνεται με όρους που απομονώνουν μια συγκεκριμένη επικράτεια αναφερόμενη ειδικά σ' αυτόν, συνιστώντας μια αναλυτική του ανθρώπινου πεπερασμένου. Αυτός ο υπερβολικά ανθρωποκεντρικός τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται όσοι υποστηρίζουν τη συγκεκριμένη οπτική της πραγματικότητας της σχόλης αποτελεί ο ίδιος πρόσφατη εφεύρεση. Η μελέτη του υποκειμένου, εξατομικευμένη και απομονωμένη, είναι γνώση πολιτιστικά προσδιορισμένη. Όταν λαμβάνει δογματική απολυτότητα, τότε μετατρέπεται σε μεταφυσική ιδέα, μέσω της οποίας ερευνώνται η αφετηρία της και ο τελικός της σκοπός – αποδεικνύοντας την αυτοαναφορά της, την αιώνια επιστροφή στο είναι της. Η αιώνια επιστροφή και σ' αυτή την περίπτωση οδηγεί στην υπεράσπιση

της λειτουργικής ενότητας της πραγματικότητας σε βάρος της πλουραλιστικότητάς της.

Και οι δύο λόγοι περί σχόλης καταλήγουν στη μη αποδοχή του κόσμου της πολλαπλότητας, της διαφορετικότητας, της σύγκρουσης των δυνάμεων. Το κοινωνικό-κοσμολογικό στοιχείο της επιστήμης με αναφορά στη σχόλη αναδεικνύεται μόνο μέσα από την αποδοχή τού ότι από τα πάντα πηγάζει δύναμη. Η δύναμη και η άσκησή της οδηγούν σε σύγκρουση, η σύγκρουση επιφέρει είτε ισονομία είτε μοναρχία (ή ολιγαρχία). Είναι λογικό το δέον να είναι η συμμετρία και εμφανές αυτής η κοινωνική αρμονία και ισορροπία. Μπορεί, ωστόσο, να υπάρξει αρμονία και σε καθεστώς μοναρχίας. Αυτό συμβαίνει όταν δεν υπάρχει συνειδητοποίηση του ότι η δύναμη πηγάζει από τα πάντα. Τότε στην υλική βάση δεν υπάρχει σύγκρουση, αλλά παράδοση των κυριαρχούμενων στις διαθέσεις των κυρίαρχων. Κατ' επέκταση στο συμβολικό επίπεδο η μάχη οριοθετείται ως συμβιβασμός, η νίκη των κυρίαρχων ως αιώνια και πανανθρώπινη αλήθεια. Στη συγκεκριμένη πίστη συμβάλλει και ο έλεγχος του λόγου. Αυτός επιλέγεται, οργανώνεται και επαναδιανέμεται βάσει συγκεκριμένων διαδικασιών. Αυτές οι διαδικασίες εκπορεύονται από εξωτερικούς ελεγκτικούς μηχανισμούς και από εσωτερικούς κανόνες. Οι πρώτοι καθορίζουν την πρόσβαση στο λόγο, απαγορεύουν την έκφραση ή την απορρίπτουν μέσα από αξιοδοτήσεις του τύπου ψευδές-αληθινό, τρελό-λογικό. Οι δεύτεροι εισάγουν τη συνέχεια στο λόγο, άρα τον καθηλώνουν στο πρωταρχικό του νόημα, επιβεβαιώνοντας τον πολιτισμικό του προσδιορισμό και την υπάρχουσα κατανομή της κοινωνικής ισχύος. Όταν ο λόγος δεν αυτοαναφέρεται, θεωρείται αιρετικός. Η αίρεση ή η κριτική είτε εξαφανίζεται είτε επιβιώνει, και αυτό εξαρτάται από τη δυναμική της υλικής βάσης που στηρίζει τον συγκεκριμένο λόγο.

Πρωταρχικός παράγοντας επιβίωσης της κριτικής σκέψης είναι η γνώση των μοντέλων θεωρίας που επηρέασαν ή συγκρότησαν το γνωστικό αντικείμενο και η κριτική τους ανάλυση. Η αρχή μας θα είναι η κλασική κοινωνιολογική σκέψη της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας, καθώς η μελέτη του αντικειμένου μας περιορίζεται σαφώς από τα χωροχρονικά πλαίσια ανάπτυξης του υπό εξέταση φαινομένου και δεν το υπερβαίνει. Αξιοποιώντας έναν πλούτο θεμάτων, εννοιών, επιχειρημάτων και ερμηνειών που χαρακτηρίζουν το έργο των Marx, Durkheim, Weber, Freud, Simmel, επιλέγουμε αυτά που κατά την προσωπική μας εκτίμηση συγγενεύουν περισσότερο με το αντικείμενο της μελέτης μας, ενώ ταυτόχρονα παρουσιάζουμε αναλυτικότερα τα συγκεκριμένα έργα των Lafargue *Δικαίωμα στην Τεμπελιά* και Veblen *Η Αργόσχολη Τάξη*, τα οποία πάλι κατά την προσωπική μας εκτίμηση αποτελούν την πρωτοκοινωνιολογική σκέψη για τον ελεύθερο χρόνο. Η βάση στήριξης της σύγχρονης κοινωνιολογικής ανάλυσης συμπληρώνεται με τις επιστημονικές μελέτες για το παιχνίδι των Huizinga και Caillois, όπως αποτυπώθηκαν στα αντίστοιχα έργα τους. Η κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου βαπτίζεται στη μεταπολεμική Ευρώπη από τον Dumazedier, αλλά αποτυπώνεται και σε έρευνες-μελέτες σύγχρονών του, ευρωπαίων και αμερικανών κοινωνικών επιστημόνων, το έργο των οποίων συγκροτεί αυτό που ονομάζουμε «συμβατική» ή «φορμαλιστική» σκέψη. Κύριο χαρακτηριστικό αυτής της σκέψης είναι η παραδοχή μιας οντολογικής αυτόνομης διάστασης του ελεύθερου χρόνου στη σύγχρονη κοινωνία και η συζήτηση για μια πιθανή κυριαρχία του σε σχέση με άλλους «κοινωνικούς χρόνους». Από την άλλη πλευρά, αναπτύσσεται και η κριτική κοινωνιολογική σκέψη για τον ελεύθερο χρόνο, μια νεομαρξίζουσα προσέγγιση που στηρίζεται στην επιχειρηματολογία της σχολής της Φρανκφούρτης και

φτάνει μέχρι τις θεωρίες της εξάρτησης των κοινωνιολόγων του Τρίτου Κόσμου και της σύγχρονης μαρξιστικής σκέψης.

Ο Elias είναι ένας κοινωνικός επιστήμονας ο οποίος ασχολήθηκε κατά κύριο λόγο με την κοινωνιολογική μελέτη του ελεύθερου χρόνου, προσβλέποντας στη γεφύρωση του χάσματος των δύο προαναφερθέντων μοντέλων σκέψης. Με τη σειρά του επηρέασε μια ομάδα από σύγχρονους κοινωνικούς επιστήμονες στην ενασχόλησή τους με το ίδιο θέμα, ο σημαντικότερος από τους οποίους, όπως προσωπικά πάλι θεωρούμε, είναι ο Rojek – επιστήμονας του οποίου το έργο δεν έχει ξαναπαρουσιαστεί στην ελληνική γλώσσα.

Οι θεωρητικές προσεγγίσεις για τον ελεύθερο χρόνο ολοκληρώνονται με τα μοντέλα σκέψης που μπορούν να θεωρηθούν τρόποι εφαρμογής της κοινωνικής ιστορίας των συμβολικών μορφών που προωθούσε ο Cassirer, με κοινό στοιχείο τη ριζοσπαστικοποίηση του νεοκαντιανισμού μέσω της ανάλυσης των μορφών δεσποτισμού του Λόγου. Αναφερόμαστε στη μεταδομιστική προσέγγιση, με κύρια έμφαση στο έργο του Foucault, καθώς και σ' αυτό του Bourdieu, με κύρια αναφορά στο έργο του *Η Διάκριση*.

Τα παραπάνω θεωρητικά μοντέλα ανάλυσης και ερμηνείας αυτού του κοινωνικού φαινομένου αποτελούν για κάθε κοινωνιολόγο γενικό μεθοδολογικό εργαλείο ανάγνωσης μιας πραγματικότητας και συγκρότησης ορισμένης θέσης-πρότασης γι' αυτήν και κριτικής καταγραφής μιας πολιτικής, και συγκεκριμένα της πολιτικής που καθορίζει τα όρια (μη ομαλό, αστυνόμευση, καταστολή) και κατευθύνει (προβολή, υλική υποστήριξη) τις δράσεις για τον ελεύθερο χρόνο των νέων στην Ελλάδα σήμερα. Μπορούν, επίσης, να συγκροτήσουν υποθέσεις εργασίας για μια σειρά ερευνών, τόσο ποσοτικών όσο και ποιοτικών για τον ελεύθερο χρόνο.

Όπως αναφέρουμε στο κεφάλαιο «Υπόθεση εργασίας», η θέση μας να δεχθούμε την έννοια «ελεύθερος χρόνος» ως ένα σημαντικό κοινωνιολογικό εργαλείο έρευνας μπορεί να συμβαδίζει με τις προσπάθειες απόρριψης του ιδεολογήματος περί κοινωνίας του ελεύθερου χρόνου. Ως αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνίας, το διατρέχει ο καταμερισμός δύναμης και πειθαρχίας, και στο σύνολο των κοινωνικών φαινομένων. Όταν η επιστημονική έρευνα, η γνώση, μένει εγκλωβισμένη σε σενάρια αιτιοκρατικά με μεθοδολογικό άξονα μια οικουμενική ορθολογικότητα, όταν, δηλαδή, η κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου αρέσκεται σε επιφανειακές μελέτες για την αύξηση ή τη μείωση του ελεύθερου χρόνου, τον ψευδεπίγραφο διαχωρισμό σε ενεργητικές και παθητικές δραστηριότητες, και όταν συνδέεται με πολιτικές «καλών πρακτικών» ποιότητα στη σχόλη, τότε στην ουσία το μόνο που κάνει είναι να συσκοτίζει το κοινωνικό πλαίσιο της μελέτης και να απο-κοινωνικοποιεί ένα επιστημονικό πεδίο που έχει να προσφέρει πολλά. Αυτό συμβαίνει είτε γιατί δεν υπάρχει καμιά αναφορά στην κοινωνική χρήση της σχόλης και στους διαχωρισμούς, παρά μόνο η έμφαση στην ελεύθερη επιλογή και η πίστη ότι το αόρατο χέρι της αγοράς θα διορθώσει τα κακώς κείμενα, είτε το ακριβώς αντίθετο με την παρουσίαση των καλών παραδειγμάτων. Οι ομογενοποιημένες «καλές πρακτικές» διάθεσης του ελεύθερου χρόνου όμως, καταρχάς στο πλαίσιο μιας κοινωνίας με ελλειπτικό κοινωνικό κράτος και αυξανόμενες διαδικασίες απορρύθμισης, ελέγχονται και συχνά εκπονούνται από ιδιωτικούς φορείς (ή συγκαλυμμένους ιδιωτικούς φορείς), με απώτατο στόχο τη διατήρηση του εμπορευματικού χαρακτήρα της βιομηχανίας της σχόλης. Ακόμα και όταν διασφαλιστεί ο αποκλειστικά δημόσιος χαρακτήρας των καλών πρακτικών και αποκλειστεί κάθε πιθανότητα εμφανούς εμπορευματικής εκμετάλ-

λευσης, παίρνουν τη μορφή είτε προγραμμάτων εξειδίκευσης ή κατάρτισης προσανατολισμένων σε αγοραίες διαδικασίες είτε προγραμμάτων πολιτιστικής αναβάθμισης. Στην πρώτη περίπτωση έχουμε ανατροφοδότηση της αγοράς και αναπαραγωγή του συστήματος της εκμετάλλευσης· στη δεύτερη περίπτωση έχουμε πολιτικές συγκάλυψης των διαχωρισμών στη διάθεση της σχόλης.

Πρέπει όμως να σεβαστούμε μία από τις αρχικές μας θέσεις: η κοινωνία δεν μεταμορφώνεται από μόνη της, αλλά είναι συνέπεια της εξέλιξης των κοινωνικών δραστηριοτήτων και των δρώντων ατόμων. Τα δρώντα άτομα με τον παρόντα καταμερισμό της δύναμης, όταν εκφράζουν μια κυριαρχούμενη θέση, περιορίζονται κυρίως σε δραστηριότητες που νομιμοποιούν και αναπαράγουν την κυριαρχούμενη θέση τους. Μόνο μια δυνατότητα έχουν στο πλαίσιο των προτάσεων της πολιτικής: την αντίσταση στην εξουσία και στα κοινωνικά φαινόμενα που την εκφράζουν και τη συντηρούν. Συνήθως τέτοια αντίσταση είτε ευνουχίζεται από την υλική πραγματικότητα της παραγωγικής διαδικασίας, είτε απομυθοποιείται από τους κυρίαρχους συμβολισμούς και τις ρηματικές πρακτικές της γνώσης της εξουσίας, είτε ελέγχεται από την καταστολή ή το φόβο της δράσης των φορέων του επίσημου κοινωνικού ελέγχου.

Στο παραπάνω πλαίσιο, η βασική υπόθεση εργασίας μας αφορά την αποκάλυψη των δομών επιτήρησης και ελέγχου στον ελεύθερο χρόνο, με κύριο σημείο αναφοράς τους νέους.

Αυτή η αρχική υπόθεση εργασίας συγκεκριμενοποιείται σε τρεις επιμέρους υποθέσεις. Αυτές είναι οι εξής:

1. Μια κριτική απάντηση στις θεωρίες του βολονταρισμού και του ωφελιμισμού, με συνακόλουθη την αμφισβήτηση της «αυτονομίας» των νέων και της «ελευθερίας» της σχόλης τους. Η έννοια-κλειδί αυτής της υπόθεσης εργασίας είναι ο

κοινωνικός καθορισμός των τρόπων διάθεσης του «ελεύθερου χρόνου» των νέων.

2. Μια καταγραφή των συγκρουσιακών καταστάσεων και αποκάλυψη των δομών καταπίεσης και κυρίως του τρόπου λειτουργίας των μηχανισμών ελέγχου στις κυρίαρχες δομές της διάθεσης του «ελεύθερου χρόνου». Η επιτήρηση και η πειθαρχία είναι τα ερευνητικά ζητούμενά μας.
3. Η κυριαρχία της έννοιας της σταθερότητας είναι αποτέλεσμα των ρηματικών πρακτικών και της κοινωνικής γνώσης. Στο φαινομενολογικό πεδίο θα πρέπει να καταγράψουμε και να αποκωδικοποιήσουμε νοήματα που εργαλειοποιούν το λόγο περί σχόλης και νομιμοποιούν την πραγματικότητα, προσδίδοντάς της συχνά και μεταφυσικά στοιχεία.

Για καθεμία από τις τρεις υποθέσεις εργασίας, έχουμε σχεδιάσει και εκπονήσει αντίστοιχες ερευνητικές προσπάθειες. Το πρώτο ερώτημα στο οποίο έχουμε κληθεί να απαντήσουμε είναι κατά πόσο υπάρχει κοινωνικός καθορισμός των τρόπων διάθεσης του ελεύθερου χρόνου των νέων. Για την αμφισβήτηση της «αυτονομίας» των νέων και της «ελευθερίας» της σχόλης τους θα προβούμε σε δευτερογενείς αναλύσεις δύο ερευνών της ΕΣΥΕ: της έρευνας για τους οικογενειακούς προϋπολογισμούς και της Στατιστικής της Δικαιοσύνης.

Σύμφωνα με τα συμπεράσματά μας από την έρευνα για τους οικογενειακούς προϋπολογισμούς, ο τρόπος διάθεσης του «ελεύθερου χρόνου» των νέων είναι κοινωνικά προσδιορισμένος και όχι αυτόνομος ή ελεύθερος από κοινωνικές παραμέτρους. Πράγματι, τα στοιχεία που θα παρουσιάσουμε τείνουν να επιβεβαιώσουν την παραπάνω υπόθεση, όπως και την ιδιαίτερη βαρύτητα που προσδίδουν τα άτομα στη χρήση αυτή. Οι δαπάνες της μέσης ελληνικής οικογένειας για τα αγαθά του ελεύθερου χρόνου είναι μεγαλύτερες από τις δαπάνες για τα

διαρκή καταναλωτικά αγαθά. Ταυτόχρονα, αυτές οι δαπάνες αφορούν κυρίως τους ιδιωτικούς χώρους κατανάλωσης (ταβέρνα, τουρισμός) και τα στοιχήματα ΠΡΟΠΟ και ΛΟΤΤΟ, και όχι τόσο τα δημόσια θεάματα. Από τις διμεταβλητές αναλύσεις συνάγεται ότι η χρήση των αγαθών του ελεύθερου χρόνου ποσοτικά και ποιοτικά εξαρτάται απολύτως από κοινωνικούς παράγοντες, όπως ο βαθμός αστικοποίησης, το εισόδημα, η σύνθεση και το μέγεθος του νοικοκυριού, το επάγγελμα και η ηλικία υπεύθυνου του νοικοκυριού. Οι πιο φτωχές και κοινωνικώς περιθωριοποιημένες οικογένειες ξοδεύουν λιγότερα. Όσο αυξάνεται το εισόδημα, αυξάνονται και οι δαπάνες των αγαθών του ελεύθερου χρόνου που αφορούν τους ιδιωτικούς χώρους κατανάλωσης και τα τυχερά παιχνίδια. Οι ανώτατες κοινωνικές τάξεις ξοδεύουν κυρίως σε «καλές πρακτικές» χρήσης του ελεύθερου χρόνου, αγαθά που έχουν ανώτερη πολιτισμική αξία από το να παίζει κανείς ΠΡΟΠΟ ή να συχνάζει σε ταβέρνες (π.χ. ωδεία, θέατρα κ.ά.).

Στην ίδια υπόθεση εργασίας μας αναμένουμε ο ποινικός έλεγχος των μοντέλων διάθεσης της νεανικής σχόλης να έχει συμπληρωματικό ρόλο στα υπάρχοντα μοντέλα ενσωμάτωσης. Να συντηρεί μια κοινωνική κατάσταση όντας ταξικά προσανατολισμένος, τόσο ως προς τον αρχικό σχεδιασμό (ρηματικές πρακτικές νόμου) όσο και ως προς το αποτέλεσμα (παραβάτης). Κατά συνέπεια, δεν θα έχουν καταγραφεί στοιχεία σύγκρουσης των αξιακών μοντέλων αγοραίας πρότασης και ποινικής αντιμετώπισης διάθεσης του «ελεύθερου χρόνου» των νέων. Αντίθετα, θα παρατηρείται συμπλήρωση όπου τα όρια της αγοραίας αυτορρύθμισης έχουν ξεπεραστεί, με σκοπό τη ρύθμισή της. Από τους πίνακες που θα παρουσιάσουμε για τη Στατιστική της Δικαιοσύνης συνάγεται πολύ συνοπτικά το εξής συμπέρασμα: η ποινική καταστολή δεν μπορεί να έχει αυτόνομο

ή και αιτιακό ρόλο σε σχέση με τα κυρίαρχα μοντέλα διάθεσης της σχόλης των νέων, τα οποία καθορίζονται κυρίως από την αγορά. Μπορεί, όμως, να αποτελεί πηγή ελέγχου μιας παράπλευρης αγοράς, που λειτουργεί εκτός ορίων της αγοράς στο σύνολο, και γι' αυτό ο συγκεκριμένος έλεγχος είναι επιτρεπτός και επιθυμητός από την άρχουσα τάξη.

Μια έρευνα συμμετοχικής παρατήρησης στους φορείς και τους χώρους διάθεσης του «ελεύθερου χρόνου» των νέων στον αστικό χώρο της Μυτιλήνης διενεργήθηκε με σκοπό να απαντηθεί η δεύτερή μας υπόθεση εργασίας: η αποκάλυψη των δομών καταπίεσης και ο χρόνος λειτουργίας των μηχανισμών ελέγχου στις κυρίαρχες μορφές διάθεσης της σχόλης των νέων. Περαιτέρω ανάλυση αυτής της υπόθεσης γίνεται με θεματικές μεταβλητές που δομούν ένα άτυπο μεθοδολογικό εργαλείο, με το οποίο καλούμαστε να κωδικοποιήσουμε τα καταγεγραμμένα πορίσματα της έρευνάς μας. Αν η συσχέτιση των πορισμάτων με τις μεταβλητές του εργαλείου μας είναι επιτυχής, θεωρείται ότι αυτό που αντιπροσωπεύει εννοιολογικά το εργαλείο μας, την επιτήρηση και την πειθαρχία, μπορεί να οριοθετήσει επαγωγικά και την εμπειρική πραγματικότητα της διάθεσης του «ελεύθερου χρόνου» των νέων στη Μυτιλήνη σήμερα. Οι μεταβλητές του εργαλείου έχουν αναλυθεί και εξηγηθεί στο έργο του M. Foucault *Επιτήρηση και τιμωρία*. Οι συγκεκριμένες μεταβλητές είναι οι εξής:

Α. Κανόνες εισδοχής-κανονιστικές κυρώσεις

Β. Εσωτερική πειθαρχία

1. Κατανομή στο χώρο
   - α. Περίφραξη
   - β. Δικτύωση
   - γ. Δημιουργία χρήσιμου χώρου
   - δ. Θέση στη σειρά

2. Έλεγχος δραστηριότητας
   α. Προγραμματισμός (καθορισμός ρυθμού, εξαναγκασμός σε καθορισμένες εργασίες, κύκλος επανάληψης)
   β. Χρονική ρύθμιση πράξης
   γ. Συσχέτιση σώματος και χειρονομίας
   δ. Σπονδύλωση σώματος και αντικειμένου
   ε. Εξαντλητική χρησιμοποίηση (αρχής μη οκνηρίας)
3. Άθροιση-κεφαλοποίηση χρόνου
   α. Διάρκεια διαιρούμενη σε διαδοχικά τμήματα που φτάνουν στο τέρμα
   β. Διαβαθμίσεις που οργανώνονται αναλυτικά (και όχι απλή επανάληψη)
   γ. Δοκιμασία σε κάθε τέρμα
   δ. Καθιέρωση σειρών μέσα στις σειρές
4. Σύνθεση των δυνάμεων
   α. Κάθε σώμα μπορεί να συναρμονιστεί με άλλα
   β. Χρονολογικές σειρές που συνδυάζονται σε σύνθετο χρόνο
   γ. Ακριβόλογο σύστημα διοίκησης.

Είναι ενδεικτικό ότι για όλους σχεδόν τους χώρους της έρευνάς μας βρήκαμε θετικές συσχετίσεις με τις πτυχές του μεθοδολογικού εργαλείου που είχαμε κατασκευάσει. Ωστόσο, ειδικά για το ζήτημα της κεφαλοποίησης του χρόνου προχωρήσαμε σε ιδιαίτερη ανάλυση, συμπεραίνοντας ότι η κατανάλωση συνδέεται με μια διάρκεια (είτε επαναληπτική είτε οργανωμένη αναλυτικά με διαβαθμίσεις). Η μη διαβάθμιση της κατανάλωσης οδηγεί συχνά σε περιθωριοποίηση και εντέλει σε πρόωρη αποχώρηση από το χώρο διάθεσης του «ελεύθερου χρόνου».

Η έρευνα των κοινωνικών αναπαραστάσεων προσπαθεί να απαντήσει στην τρίτη υπόθεση εργασίας μας για τον ελεύθερο χρόνο των νέων και τον τρόπο διάθεσής του. Οι ενδείξεις του

κοινωνικού καθορισμού και των κοινωνικών διαφοροποιήσεων, αλλά και η παρουσίαση των δομών καταπίεσης και ελέγχου στους μηχανισμούς της αγοραίας χρήσης του «ελεύθερου χρόνου» των νέων είναι δύο από τις τρεις βασικές συνιστώσες του εγχειρήματός μας. Η τρίτη αποτελεί στην ουσία άρνηση των παραπάνω ενδείξεων, που θα προσπαθήσουμε ερευνητικά να αποδείξουμε ότι είναι κυρίαρχη στο συμβολικό πεδίο. Ενώ η κοινωνική σύγκρουση και οι δομές επιτήρησης είναι οι θεμελιώδεις παράγοντες για την κατανόηση του κοινωνικού φαινομένου της χρήσης του ελεύθερου χρόνου, αυτές που φαίνεται να επικρατούν στο πεδίο των κυρίαρχων αναπαραστάσεων είναι η σταθερότητα και η συναίνεση. Όταν ένα φαινόμενο αποσυνδέεται από την κοινωνική δυναμική του και αποκτά τη δική του οντολογική πραγματικότητα, τότε είναι λογικό να επικρατούν οι θέσεις που προσπαθήσαμε να ανασκευάσουμε στις δύο προηγούμενες υποθέσεις εργασίας. Η κοινωνιολογία της σχόλης γίνεται επιστήμη του ελεύθερου χρόνου, ο διαθέσιμος χρόνος γίνεται ελεύθερος, ο ελεύθερος μη εργάσιμος χρόνος οικειοποιείται, «απαλλοτριώνεται», γίνεται ο δικός μας, ο πραγματικά ελεύθερος, σε μια κατά τα άλλα καταπιεστική ζωή. Και όταν η παρούσα σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία έχει αποδειχθεί απάνθρωπη, τότε το μόνο ανθρώπινο ελπιδοφόρο μήνυμα μπορεί να είναι το πέρασμα σε μια κοινωνία του ελεύθερου χρόνου.

Δεν μπορούμε να δεχθούμε σε καμία περίπτωση ότι το συμβολικό πεδίο δύναται να δημιουργήσει ή να αντικαταστήσει μια υλική πραγματικότητα. Μπορεί, παρ' όλα αυτά, να προκαλέσει κοινωνική σύγχυση και εν συνεχεία κοινωνική αδράνεια, ειδικά αν οι προσπάθειες αποσύνδεσης από το κοινωνικό υιοθετούνται στο πεδίο των αναπαραστάσεων από πολλούς ανθρώπους τους, οι οποίοι χαρακτηρίζονται από έλλειψη ή απαξία κοινωνιολογικής γνώσης, μονομέρεια ή άγνοια. Τότε η

συγκεκριμένη αναπαράσταση θα γίνει κυρίαρχη και χωρίς αντίλογο, και κατά συνέπεια θα δημιουργήσει μια ιδεολογία αδιαφορίας που θα αναιρεί κάθε προσπάθεια κατανόησης των κοινωνικών προβλημάτων και εύρεσης λύσεων που θα οδηγήσουν στην κοινωνική αλλαγή.

Ο στόχος μας τότε συγκεκριμενοποιείται. Η τρίτη εξειδικευμένη υπόθεση εργασίας αφορά το εξής: η διαφαινόμενη σταθερότητα και συναίνεση στο πεδίο ανάλυσης της διάθεσης του ελεύθερου χρόνου είναι αποτέλεσμα ρηματικών πρακτικών και καταγεγραμμένης γνώσης. Εμείς πρέπει να αποκωδικοποιήσουμε τα νοήματα που εργαλειοποιούν το λόγο περί σχόλης και νομιμοποιούν την κατάσταση όπως την επιθυμεί η κυρίαρχη κοινωνική τάξη, προκαλώντας και την κοινωνική αδράνεια. Τα νοήματα που θα αποκωδικοποιήσουμε μέσω των ρηματικών πρακτικών συχνά αποκτούν και στοιχεία μεταφυσικά, αλλά και σύνδεση με τελεσίδικες αιτιοκρατικές αντιλήψεις.

Έχουμε σχεδιάσει και εκπονήσει δύο έρευνες σχετικές με την αποτύπωση της κοινωνικής αντίδρασης, προκειμένου –βάσει των πορισμάτων τους– να απαντηθεί η τρίτη υπόθεση εργασίας μας.

Η πρώτη αφορά το σύνολο των τοπικών εφημερίδων του Νομού Λέσβου. Ο στόχος μας είναι να αποδείξουμε ότι ο κυρίαρχος γραπτός λόγος στο χώρο αναφοράς μας (Μυτιλήνη) σε σχέση με το αντικείμενο έρευνάς μας (τη διάθεση χρόνου των νέων), χρησιμοποιώντας μεταφυσικά στοιχεία ή και μονομερείς αιτιοκρατικές αντιλήψεις, λειτουργεί προς την πρόκληση σύγχυσης ή την άρνηση του κοινωνικού καθορισμού, των σχέσεων εξουσίας και των δομών καταπίεσης στις μορφές διάθεσης του ελεύθερου χρόνου των νέων. Αναλύοντας τις γραπτές ρηματικές πρακτικές του τοπικού Τύπου το παραπάνω επιτυγχάνεται κυρίως με τα εξής:

α. Μη αναφορά στις δομές επιτήρησης και στις σχέσεις εξουσίας στους χώρους διάθεσης ελεύθερου χρόνου.
β. Μη αναφορά στις κοινωνικά-ταξικά καθορισμένες πρακτικές διάθεσης της σχόλης· ή, καλύτερα, τα προτεινόμενα καλά «παραδείγματα» διάθεσης της σχόλης θα πρέπει να απευθύνονται σ' ένα ομογενοποιημένο κοινό: «τους νέους».
γ. Μεταφυσικές παραδοχές και πρόκληση φόβου θυματοποίησης από πρακτικές διάθεσης που δεν είναι συμβατές με το υπάρχον σύστημα της διάθεσης της σχόλης των νέων. Εδώ εντάσσεται και το ζήτημα των παρεκκλινουσών συμπεριφορών.

Η δεύτερη έρευνα αναφέρεται στην αποτύπωση των κοινωνικών στάσεων και αναπαραστάσεων δείγματος πληθυσμού και δείγματος φοιτητικού πληθυσμού για την πόλη της Μυτιλήνης. Διενεργήθηκε με τη χρήση πρωτότυπου ερωτηματολογίου και τη στατιστική αξιοποίηση των αποτελεσμάτων.

Από την ποσοτική έρευνα των στάσεων και αναπαραστάσεων με ερωτηματολόγιο μπορούμε να καταλήξουμε, πολύ συνοπτικά, στο συμπέρασμα ότι ο νομιμοποιητικός λόγος που προβάλλει τη συναίνεση, την ελευθερία και την αυτονομία είναι κυρίαρχος, όπως καταγράφεται στις στάσεις και τις αναπαραστάσεις του κοινού, όχι όμως σε τέτοιο βαθμό όσο προβάλλεται και διαφημίζεται στα μέσα ενημέρωσης. Είναι σχετικός με κοινωνικά δεδομένα, καθώς η κυριαρχία του ανατρέπεται ως προς τις απόψεις κοινωνικών ομάδων που διακρίνονται από προοδευτική πολιτική στάση αλλά και από αδυναμία πρόσβασης και ισότιμης συμμετοχής στα κυρίαρχα μοντέλα διάθεσης της σχόλης. Αυτή η αδυναμία πρόσβασης συνδέεται πρωτίστως με την έλλειψη οικονομικού κεφαλαίου (τεχνίτες, άνεργοι) και πολιτιστικού κεφαλαίου (απόφοιτοι δημοτικού) και δευτερευόντως με την ηλικία.

Το παρόν σύγγραμμα ολοκληρώνεται με μια ερευνητική αναφορά στο ειδικό ζήτημα της σύνδεσης των κοινωνικών φαινομένων «ελεύθερος χρόνος και έγκλημα», ιδιαίτερα με την κριτική σύνδεσή τους, ζήτημα με το οποίο έχουμε ασχοληθεί αναλυτικότερα σε άλλη δημοσίευση (Γεωργούλας, 2007). Πώς επιτυγχάνεται μεθοδολογικά η ερευνητική σύνδεση, ποια είναι τα κατάλληλα εργαλεία, ποσοτικά και ποιοτικά, που μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε (δευτερογενής ανάλυση στατιστικών, κοινωνική ιστορία, παρατήρηση, συνέντευξη, ανάλυση περιεχομένου) και, βέβαια, ποια είναι τα προϋπάρχοντα ειδικά θεωρητικά εργαλεία-έννοιες όπως έχουν αποτυπωθεί σε προηγούμενες δημοσιευμένες εργασίες; Όλα τα παραπάνω δομούν τη βάση πάνω στην οποία καταγράφεται ερευνητικά η μελέτη μας για έναν παράλληλο κόσμο, αυτόν των «μπαρ», όπου το έγκλημα ως «σκοτεινός αριθμός» αποτελεί μια όχι «ζοφερή πραγματικότητα» όπως αναμενόταν, αλλά τη συγκολλητική ταινία, τον καμβά πάνω στον οποίο παράγεται η οικονομία και διαδραματίζονται ζωές. Άλλωστε, για να θυμίσουμε την πρότασή μας στο αντίστοιχο κεφάλαιο, η κριτική μας δεν θα πρέπει να εγκλωβιστεί σε αρνητικούς όρους περιγραφής των αποτελεσμάτων της εξουσίας. Η εξουσία με τη δύναμή της, και στη διάθεση του ελεύθερου χρόνου των νέων, αποκλείει, καταπιέζει, λογοκρίνει, συγκαλύπτει. Παράλληλα όμως παράγει, συνθέτει, νομιμοποιεί, επιβεβαιώνει, προτείνει, δημιουργεί «καλές πρακτικές» και εντέλει υποστηρίζεται από το κοινωνικό σύνολο. Η διαστρέβλωση αυτή πρέπει να καταπολεμηθεί εκεί όπου ακριβώς οριοθετείται. Η κριτική μας δεν πρέπει να είναι μηδενισμός αλλά πρόταση, καθώς η συνειδητοποίηση της δύναμής μας μπορεί να δημιουργήσει τους όρους ανάδειξης μιας εναλλακτικής κοινωνικής ισόνομης κατανομής της.